
UDK 800 : 300 : 808.61
Originalni znanstveni rad

Primljeno: 15. 10. 1985.

Ranko BUGARSKI
Filozofski fakultet, Beograd

O POJMU JEZIČKE KULTURE

SAŽETAK

Ako se pojam jezičke kulture uzme kao hijerarhijski nadređen drugim srodnim pojmovima, on obuhvata i kulturu mišljenja i slušanja, aktivno ili pasivno poznavanje drugih jezika u višejezičnim sredinama i stranih jezika, kao i odnos prema drugim dijalektima i jezicima i prema njihovim govornim predstavnicima. Ovako videna, jezička kultura ne bi bila sama sebi cilj, niti samo važan element opšte kulture, nego bi se skladnije uklapala i u šire društvene ciljeve.

Upotrebljavajući termine kao što su *jezička kultura*, *govorna kultura*, *kultura govora* i slične, mi se najčešće ponašamo kao da je njihov sadržaj isti, stalan i unapred poznat svima koji ih upotrebljavaju. No, i površna analiza brzo pokazuje da zapravo nije tako te da bi trebalo kritički ispitati — i s vremena na vreme preispitati pojam ili pojmove na koje se ti termini odnose. Bez toga se pod ovim zaglavljem ne može govoriti o bilo kakvom teorijskom konceptu, nego samo o skupu nasleđenih predstava.¹ Cilj ovog izlaganja jeste da sažeto predstavi jedno šire i manje konvencionalno shvatanje jezičke kulture kao pojma hijerarhijski nadređenog drugima iz ovog kruga, koji u harmoničnom spoju obuhvata nekoliko komponenti od kojih neke čine suštinu tradicionalnog gledanja na kulturu govora, dok se druge, ne manje važne, nalaze na marginama takvog tumačenja ili se čak i ne uzimaju u obzir pod tim imenom.

Pojam kulture govora kod nas se u praksi neretko poistovećuje sa idealima pravilnosti i čistote (pa i čistunstva) u upotrebi maternjeg jezika. Ti ideali po pravilu se konkretizuju tako što pravilnost znači maksimalno poštovanje normi književnog jezika u govoru i pisanju, i to na svim nivoima jezičke strukture, dok čistota upućuje na izbegavanje dijalektizama, provincijalizama, žargonizama i slične nestandardne leksike i frazeologije, a više od svega na kritički odnos prema stranim rečima (koje se zavisno od stava koji se prema njima zauzima mogu još nazivati rečima stranog porekla, pozajmljenicama, tuđicama ili čak varvarizmima). Nije izvesno da su sve probrane pojedinosti iz arsenala izgovornih, pravopisnih, gramatičkih i drugih pravila uistinu aktuelne i reprezentativne, o čemu svedoče masovna ogrešenja mnogih predstavnika javne reči o tako postavljenu normu, koja onda izazivaju nezadovoljstvo i proteste među onima koji drže do jezika. Ali bez obzira na to što je insistiranje na pojedinim detaljima opravdano, nema sumnje da je ta vrsta brige za jezik u načelu sasvim opravdana, i od nje se verovatno polazi u svim zemljama u kojima se jezička kultura neguje na organizovan način. Istovremeno, taj sloj jezičke kulture je, da tako kažemo, najopipljiviji: slabosti ispoljene u govornoj i pisanoj upotrebi materinjeg jezika u ovoj temeljnoj ravni jesu upravo ono što najviše para uši i bode oči, što je dakle najneposrednije primetno i gde se u načelu najlakše interveniše raznim institucionalizovanim oblicima društvenog staranja o jeziku — od nastavnih programa u školama preko udžbenika i priručnika do lektorskih službi u sredstvima javnog informisanja i izdavačkim preduzećima.

Takođe se s punim pravom insistira na negovanju koherentnog, logičnog i ekonomičnog izražavanja — na primer putem vežbi proširivanja, sažimanja i parafraziranja tekstova, i sličnih postupaka, čime se razvija i osetljivost za semantičke nijanse i stilske fineise. Ovim se, između ostalog, izgrađuje sposobnost diferenciranog služenja različitim funkcionalnim stilovima govornog i pisanog jezika, pre svega standardnog, te spo-

[1] Potrebu za temeljitim razmatranjem i osavremenjivanjem pojma jezičke kulture ističe i Radoslav Katičić, »Jezička kultura«, *Jezik* XXIII: 3—4 (1975/76), 79—91.

sobnost pravljenja odgovarajućih izbora u raznovrsnim govornim situacijama s obzirom na učesnike u komunikaciji, na cilj komunikacije i druge elemente. Jednom reči, time se teži svrsishodnoj i stvaralačkoj upotrebi raspoloživih jezičkih sredstava — što doprinosi uspostavljanju bitnih veza između kulture izražavanja i kulture mišljenja, te smeštanju kulture govornog ponašanja u širi okvir kulture društvenog ponašanja.

Kultura govora uključuje, zatim, kulturu slušanja — slušanja tuđeg govora, ali i njime saopštenog drukčijeg mišljenja. Time se krug bitno proširuje, pa sada krećemo ka područjima koja u najboljem slučaju leže na periferiji uobičajeno shvaćenog pojma jezičke kulture, a za koja verujemo da ih treba, ako ništa drugo, bar imati na umu svaki put kad raspravljamo o tom pojmu. A može se zastupati i stanovište — za koje se mi ovde upravo i zalažemo — da bi jedna celovita i racionalna politika u domenu jezičke kulture morala nastojati da ovakve oblasti, danas u ovom smislu periferne, pomera bliže središtu svojih nastojanja.

Pre svega, mada se negovanje jezičke kulture u osnovi zadržava u okvirima standardnog oblika maternjeg jezika, zahtev za slušanje tuđeg govora suštinski proširuje ove granice. Jedno šire shvatanje razmatranog pojma moralo bi da uzme u obzir i dijalekte toga jezika, a u višejezičnim sredinama i druge jezike.² Treba po svaku cenu izbegavati jedan, na žalost nimalo redak, potencijalčki — da ne kažemo rugački — odnos prema govoru drugog. Jezički kulturni čovek nikada se neće podsmevati govoru svog sugovornika, niti će pak očekivati da se uvek drugi njemu prilagođavaju u izboru jezika na kome će se voditi razgovor. Ako već ne može svako da bude višejezičan, onda bar treba negovati društveno i ljudski prihvatljiv odnos prema predstavnicima drugih jezika, izbegavajući lingvocentrizam i etnocentrizam kao siguran put u jezičku, nacionalnu i druge isključivosti. Time bi i govorno ponašanje, nasuprot jezičkom i kulturnom otuđenju, doprinelo negovanju saradnje i razumevanja. Poštovanje drukčijeg govora, kao i druge ličnosti, jeste preduslov pravog zajedništva, koje se ne završava na planu puke komunikacije nego tu tek počinje. Ne treba posebno ni napominjati koliko bi o svemu ovome valjalo voditi računa upravo u našoj višejezičnoj i višenacionalnoj zajednici.

Idući još dalje, jezička kultura u širem smislu zahvata, na određen način, ne samo druge jezike u zajedničkoj državi nego i strane jezike. Rekli bismo da bi se pri kraju dvadesetog veka teško mogao nazvati jezički kulturni čovek koji, ma koliko se lepo i pravilno služio sopstvenim jezikom, ne bi ni aktivno ni pasivno poznavao neki strani, posebno svetski jezik — naročito ako se bavi, ili pretenduje da se bavi, određenim poslovima, ili čak ako samo želi da malo putuje po svetu. Ovde ponovo, uz neku, makar i malu, meru jezičkog znanja mislimo i na odnos prema činjenici postojanja svih tih drugih jezika, »velikih« i »malih«, prema vrednostima koje oni simbolizuju i prema njihovim govornicima. Ovo

[2] Važnost kulture slušanja u ovde relevantnom smislu naglašava na više mesta Ivo Škarić, *U potrazi za izgubljenim govorom*, Školska knjiga/Liber, Zagreb, 1982. Ova knjiga, uz raniji rad istog autora »Program kulture govora«, *Jezičnik XXII*: 4, 97—103 i 5 : 131—141 (1974/75), pregledno i detaljno izlaže komponente, tehnike i ciljeve kulture govora. Upor. i Smiljka Vasić, *Veština govorenja*, BIGZ, Beograd, 1980.

nas, najzad, dovodi do širokog polja tzv. narodne lingvistike, i u njenim okvirima do onih duboko zapretanih stereotipnih stavova prema jeziku koji imaju tako značajnu ulogu u životu govornih zajednica. Onaj koji uistinu poštuje drugog po pravilu će poštovati i način na koji on govori, dok je nipodaštavanje nečijeg govora zapravo odraz negativnog stava ne toliko prema samoj njegovoj ličnosti, koliko prema društvenoj grupi sa kojom on, možda i nesvesno, biva poistovećen. Kroz popularne laičke sudove o jezicima i dijalektima, kroz subjektivne stavove prema jezičkim pojavama i njihovim nosiocima prenose se i svakovrsne zablude i predrasude čiji su koreni dublji, pa bi za brigu o jezičkoj kulturi — u sklopu borbe protiv neznanja i uskogrudnosti, a za kulturni odnos prema drugom i drukčijem — itekako bilo posla i na ovom polju.³

I tako, polazeći od konvencionalnog shvatanja kulture govora i pisanja i proširujući ovo učvršćeno i opštepriznato jezgro u vidu koncentričnih krugova, koji se od njega šire ka drugim područjima individualnog poimanja i društvenog ponašanja, dolazimo do jedne mnogo šire koncepcije jezičke kulture. Jezička kultura je nezaobilazan sastavni deo opšte kulture, pa bi njenim unapređivanjem bio podignut i opšti kulturni nivo kako pojedinaca tako i cele zajednice, a ovo bi sa svoje strane moglo imati daljih blagotvornih posledica. Jasno je, naravno, da sve na što je ovde ukazano teško može da bude dio programa negovanja jezičke kulture u onim institucionalnim okvirima u kojima se ona danas može delotvorno i suvereno kretati. Ima tu dosta toga što je ponekad teže i primetiti, a pogotovo kontrolisati, u sadašnjim granicama staranja o jeziku. Stoga se svakako može reći da čovek koji ovako razmišlja traži previše, bar u datom trenutku.

Ali se možda ne traži odviše ako se gleda dugoročno, ako se u izloženom sagledaju mogući obrisi jednog budućeg programa jezičke kulture kao sastavnog dela jezičke politike. Ovako viđena jezička kultura ne bi mogla biti sama sebi cilj, niti bi bila samo važan element opšte kulture, nego bi se skladno uklapala i u šire društvene ciljeve, u okviru jedne racionalne i fleksibilne jezičke politike na tom domenu. Zato je pitanje jezičke kulture potencijalno mnogo važnije nego što bi to nekome moglo da izgleda, ako bi se taj pojam tumačio sasvim usko i izvan šireg psihološkog, kulturnog i društvenog konteksta. Ovaj kontekst uz to se, kao što je poznato, menja tokom vremena, pa jezička kultura danas nije isto što je bila juče.

Svaka epoha ima svoj glas koji, povezujući prošlost i budućnost, odzvanja tonovima sadašnjosti. I ako nismo zadovoljni aktuelnim stanjem jezičke kulture, to će biti stoga što nismo još zapravo pronašli svoj autentičan glas. Primera radi, ne izgleda osobito kulturno stvarati kod da-

[3] O narodnoj lingvistici i posebno o stavovima prema jeziku koji se danas intenzivno proučavaju u sociolingvistici i socijalnoj psihologiji jezika, naročito u Kanadi, SAD i Velikoj Britaniji (pod zaglavljem *language attitudes*), ali i drugde, vidi: Ranko Bugarski, »O pojmu narodne lingvistike«, *Radio Beograd — Treći program*, 55 (1982), 159—169, sa daljom literaturom. Znatno šira verzija ovog rada treba da bude objavljena kao poglavlje u autorovoj knjizi *Jezik u društvu* (u pripremi za biblioteku XX vek beogradske Prosvete).

našnjeg gradskog stanovnika utisak da je unapred diskvalifikovan kao mogući dobar govornik svoga jezika, jer je rođen u pogrešno vreme i na pogrešnom mestu i jer se, navodno, ranije bolje govorilo nego danas, i na selu bolje nego u gradu. Umesto uzdizanja nepristupačnih obrazaca, treba usredsređenije raditi na oblikovanju jednog istinski savremenog modela kultivisanog urbanog govora, koji dakako neće značiti prekid sa kulturnim nasleđem, nego njegovo prilagođavanje zahtevima modernog života i pripremanje za ono što će tek doći. A osim na jezičku praksu, sada je to možda jasnije nego ranije, sve će više morati da se deluje i na psihološke odnose i društvene stavove koji se jezikom posreduju, ali čija su prava izvorišta najvećim delom negde izvan i iza jezika. Jezikom se najbolje opšti kada se to uistinu želi. Tu dragocenu želju, koja daje puni smisao opstanku ljudskih društava, i jezička kultura morala bi da prihvati kao svoj konačni cilj.⁴

Ranko BUGARSKI
Faculty of Philology, Belgrade

On the Notion of Linguistic Culture

SUMMARY

This paper introduces the concept of linguistic culture, in a wide sense encompassing, in addition to traditional concerns of language cultivation with reference to the standard variety of the native tongue, competence in second and foreign languages and, most importantly, attitudes towards other varieties and languages and their speakers. A basic component of linguistic culture is willingness to listen to other voices, stemming from a genuine desire to communicate with different individuals, social groups and cultures. Attempts at developing linguistic culture at the national level should work towards promoting such communication, rather than restricting it by the imposition of rigid, outdated and unrealistic models of language behaviour.

---

[4] Ovaj tekst unekoliko je izmenjena i proširena verzija diskusionog priloga sa jednog savetovanja, objavljenog u zborniku *Aktuelna pitanja naše jezičke kulture*, Prosvetni pregled, Beograd, 1983, 305—308. Ovaj zbornik takode može da posluži za upoznavanje sa tekućim shvatanjima o jezičkoj kulturi u užem, tradicionalnom smislu.